

Πιέρο ντι Κόζιμο (Piero di Cosimo), *Ήφαιστος και Αίολος, παιδαγωγοί της ανθρωπότητας*, γύρω στα 1495-1500. Η επινόηση των τεχνών, που διακρίνει τον άνθρωπο από τα ζώα, αποτελεί ένα από τα θεμελιώδη ζητήματα της ελληνορωμαϊκής ανθρωπολογίας που γνώρισε μεγάλη απήχηση στην Αναγέννηση. Ο Πιέρο ντι Κόζιμο αφιέρωσε έναν ολόκληρο κύκλο, εμπνευσμένο από την ανάγνωση των έργων του Βιτρούβιου και του Βοκκακίου, στην επινόηση αυτή. Εδώ ο Ήφαιστος απεικονίζεται στο σιδηρουργείο του ως «αρχιτεχνίτης» και πρώτος παιδαγωγός του ανθρώπινου πολιτισμού (Ε. Πανόφσκυ). Ο Πιέρο ντι Κόζιμο υπήρξε ένθερμος υποστηρικτής της επιστροφής στην φύση, διάγοντας «μια περισσότερο κτηνώδη παρά ανθρώπινη ζωή», σύμφωνα με το πορτραίτο που είχε δημιουργήσει για αυτόν ο Τζόρτζιο Βαζάρι (Giorgio Vasari).

Η αρχαιολογία και η παρουσία του παρελθόντος

Συλλέκτης αρχαιοτήτων

Αυτή την εποχή της παρακμής αγαπούμε τις αρχαιότητες και εκτιθέμεθα από καλή διάθεση στον κίνδυνο να εξαπατηθούμε. Δαπανούμε χιλιάδες χρήματα για την αγορά χειρογράφων καλλιγραφίας και ζωγραφικών πινάκων, εκατοντάδες για να πιστοποιήσουμε τη γνησιότητά τους. Παλαιά θραυσμένα εμβλήματα από νεφρίτη, σφραγίδες από ορείχαλκο με διάκοσμο χελώνας και δράκων, ορειχάλκινα κεραμίδια από τον Πύργο του πουλιού, που έγιναν μελανοδοχεία πάνω σε λακαρισμένα εκθετήρια, χρυσά θυματήρια σε σχήμα λιονταριού πάνω σε βάθρα από ελεφαντοστό, μια κούπα, ένα κύπελλο, ένα οποιοδήποτε αρχαίο αγγείο — Και ξεφυλλίζουμε τα αρχαία κείμενα για να επιβεβαιώσουμε τις επιγραφές. Μακριά, παντού, ψάχνουμε, κνηγούμε σαν μανιακοί, μέχρι τα βαθιά γεράματα. Συγγενείς εξ αίματος εγκυλούνται στα δικαστήρια, επιστήθιοι φίλοι υποψιάζονται ο ένας τον άλλον. Αυτά τα αντικείμενα κοστίζουν χιλιάδες στον πλούσιο, αλλά ο φτωχός δεν θα έδινε ούτε ένα γλυκό από ρύζι γι' αυτά.

Τσεν-Χσιέχ (Cheng-Hsieh), 1693-1765, Γιανγκτσόου, Κίνα.

Ποιος ωφελείται από το «έγκλημα»; Και εννοώ: τί είναι αυτό που παρέχει το δικαίωμα ύπαρξης στην αρχαιολογία, ποιο είναι το αντικείμενο της αρχαιολογίας; Θέση, μνημείο, άγαλμα, κοσμήματα, διάφορα αντικείμενα χειροτεχνίας, αλλά και, όπως γνωρίζουμε αδιαμφισβήτητα, το πιο ταπεινό ίχνος, το ελάχιστο ψήγμα πυριτολίθου, ακόμη και η ορατή μόνο στο εργαστήριο συγκέντρωση φωσφορικών αλάτων στο έδαφος.

Σε ένα προκλητικό βιβλίο του, ο φιλόσοφος και ιστορικός Κριστόφ Πομιάν (Krzysztof Pomian, 1986) υπεν-

θύμισε τελευταία ότι η αρχαιολογία αυτή δεν είναι παρά ένας κλάδος συλλογής που διακρίνεται από αλαζονεία και ότι, στον βαθμό που μπορούμε να σκιαγραφήσουμε την πορεία της ιστορίας, συνυπάρχει με την ίδια την ιδέα της ανθρωπότητας: από τότε που μπορούμε να ορίσουμε τους ανθρώπους ως οντότητες, μέσα στην πολιτισμική και βιολογική ιδιαιτερότητά τους, είναι προφανές ότι, με τον έναν ή με τον άλλο τρόπο, είχαν περισλλέξει, διατηρήσει και αποθησαυρίσει αντικείμενα που δεν είχαν άλλη χρησιμότητα, πέρα από το ότι έφεραν τα ίχνη ενός λιγότερο ή περισσότερο μακρινού παρελθόντος. Εν τούτοις, εκείνο που συνδέει την αρχαιολογία με το έργο της συλλογής δεν είναι ούτε η πραγματική ή τεκμαρτή αρχαιότητα του αντικειμένου —είναι πιθανόν να είμαστε συλλέκτες σύγχρονων αντικειμένων—, ούτε ακόμη αυτή καθ' εαυτήν η πράξη της συλλογής, διότι υπάρχουν αρχαιολογίες καθαρά περιγραφικές που δεν απαιτούν αυτήν την τόσο ιδιαίτερη διαδικασία ανακάλυψης και απόκτησης του αντικειμένου. Όχι, αυτό που κάνει την αρχαιολογία παραπλήσια με τη συλλογή είναι η υφιστάμενη κατάσταση του αντικειμένου που συλλέγεται ή αναλύεται, απομονώνεται, συντηρείται, εκτίθεται, προσεγγίζεται ή απομακρύνεται από άλλα αντικείμενα, βάσει ιδιαίτερων χαρακτηριστικών που προκύπτουν μέσω μιας αναλυτικής εξέτασης.

Όταν το αντικείμενο αντιμετωπίζεται ως σημείο, ως σημάδι —ο Πομιάν το αποκαλεί *σημειοφόρο* (*sémio-phore*), σημειολογικό φορέα— τότε μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο συλλογής και, κατά συνέπεια, να υποβληθεί σε ποικίλες επεξεργασίες, των οποίων η αρχαιολογική έρευνα δεν είναι παρά ένας τρόπος εφαρμογής. Την αρχαιολογία θα την θεωρούσα, λοιπόν, περισσότερο ως μικρή νόθα αδελφή της συλλογής. Μικρή, λόγω των περιορισμένων μέσων, προγραμμάτων και αποδει-

κτικόν στοιχείων· νόθα, γιατί (τουλάχιστον από τον 19ο αιώνα και μετά) δομήθηκε πάνω σε μια άρνηση: ο αρχαιολόγος, όπως όλοι γνωρίζουμε, δεν είναι συλλέκτης ή τουλάχιστον διακηρύσσει σθεναρά ότι δεν θέλει να είναι. Ο Ντομπρόφσκι (Dombrowski), ως ειδήμων¹, έλεγε πως ο αρχαιολόγος προτιμούσε να θεωρείται ως αστυνομικός, παρά ως συλλέκτης. Και όμως, στην Άλμα Άτα, κατά τη δεκαετία του '30, οι αστυνομικοί δεν είχαν καλή φήμη!

Μαύρη θα ήταν η συνείδηση του αρχαιολόγου, εάν θεωρούσε τον εαυτό του κληρονόμο των συλητών αιγυπτιακών τάφων, των λαθρεμπόρων μεσαιωνικών λειψάνων ή των *Wunderkammer** της Αναγέννησης. Αν όμως τον εξετάσει κανείς με προσεκτικό βλέμμα, αποκαλύπτεται αμέσως η ομοιότητα: ο αρχαιολόγος του Ντομπρόφσκι καταδιώκει τους τυμβωρύχους ενός άσημου κολχόζ της κεντρικής Ασίας, ενώ η NKVD** επαγρυπνεί, γνωρίζοντας ότι η σύλληψη των τάφων ή η καταδίωξη των αρχαιοκαπήλων είναι λιγότερο αθώα απ' ό,τι φαίνεται. Ο Σαντί Αμπντεσαλάμ (Chadi Abdessalam), στην κινηματογραφική ταινία *La Nuit où on compte les années*² («Τη νύχτα που μετρούμε τα χρόνια») προχωρεί ακόμη περισσότερο, σκιαγραφώντας τον αρχαιολόγο ως νόμιμο ανταγωνιστή, αλλά ανταγωνιστή ούτως ή άλλως, των λαθρεμπόρων αρχαιοτήτων. Ο αρχαιολόγος είναι, κατά κάποιον τρόπο, ιδιόμορφος συλλέκτης, πιο σχολαστικός από τους άλλους, ο οποίος οφείλει να λογοδοτεί στους θεσμούς, στο κράτος και στο κοινό.

1. Dombrowski 1979.

* Σ.τ.Μ.: (παλαιογερμ.) Αίθουσα θαυμάτων, αίθουσα θαυμαστών πραγμάτων.

** Σ.τ.Μ.: Αρχτικόλεξο των ρωσικών λέξεων Ναρόντνυγιε Καμισαριάτ Βνούτρενυχ Ντέλι (Λαϊκή Επιτροπή Εσωτερικών Υποθέσεων), που ήταν ο τίτλος του υπουργείου Εσωτερικών κατά την πρώτη περίοδο της σοβιετικής εξουσίας.

2. Abdessalam 1970.

Η μνήμη έχει ανάγκη από έδαφος

ΟΙ ΕΡΗΜΟΙ ΤΗΣ ΛΑΡΣΑ, Ο ΓΗΛΟΦΟΣ ΤΗΣ ΞΙΑΝ,
Η ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΘΕΣΗ ΤΗΣ ΡΕΤΟΚΑ

Ο Μέρλιν υψώνει τις πέτρες του Στόουνχεντζ, αγγλικό χειρόγραφο του 14ου αιώνα. Σε αυτήν την εντυπωσιακή εικόνα, ο Μέρλιν εικονίζεται καθώς τοποθετεί τις πέτρες του Στόουνχεντζ. Ο Μέρλιν θεωρείται από πολλούς μεσαιωνικούς συγγραφείς ως θεμελιωτής των τεχνών και υπέρτατος μάγος.

Ο Πιέρ Νορά (Pierre Nora)³ έρχεται να μας υπενθυμίσει κάτι το αυτονόητο, ότι δηλαδή υπάρχουν τόποι μνήμης, τόποι που φέρουν τα σημάδια του χρόνου και από τους οποίους, από το σπήλαιο Λασκώ έως το Μπωμπόργκ, αναβλύζει η ίδια η ιστορία. Τα μεγαλιθικά μνημεία της Αγγλίας και της Βρετάνης σηματοδοτούν τον χώρο εδώ και χιλιετίες· και εδώ και χιλιετίες αποτελούν, στην καρδιά της άγονης έκτασης, ένα ζωντανό ερωτηματικό.

Ιδού ο Μέρλιν που κατασκευάζει το Στόουνχεντζ σε ένα χειρόγραφο του 14ου αιώνα⁴, ιδού οι γίγαντες του Γιόχαν Πικάρντ (J. Picardt) που ανεγείρουν γιγαντιαίες «κλίνες⁵» και οι μάγισσες που ευλογούν τα πλήθη, αναπαυτικά εγκατεστημένες σε τύμβους εφοδιασμένους με ξύλινες σκάλες και παράθυρα... Το παράδοξο εδώ έρχεται σε αντιπαράθεση με το θαυμαστό, ακόμη και στο σοφό έργο ενός Γ. Στούκλυ (William Stukeley⁶). Αλλά και άλλα πνεύματα, περισσότερο αρχαιοδιφικά παρά περίεργα, θα αναλάβουν να παρατηρήσουν και να περιγράψουν επιμελώς τα μεγαλιθικά μνημεία: σε μια γκραβούρα του 16ου αιώνα, μια ολόκληρη αποστολή λο-

3. Nora 1984.
4. Michell 1982, σελ. 24.
5. Michell 1982, σελ. 25.
6. Michell 1982, σελ. 10 κ. εξ.

Ο «ανυψωμένος λίθος», στα περίχωρα του Πουατιέ, γκραβούρα του 16ου αιώνα. Η γκραβούρα, που προέρχεται από τον άτλαντα των Μπράουν (Braun) και Χόγκενμπεργκ (Hogenberg), *Civitates orbis terrarum*, («Οικισμοί της οικουμένης») απεικονίζει το περίφημο μεγαλιθικό μνημείο του Πουατιέ, γνωστό ήδη από τον Ραμπελαί. Θεωρείται μετακατακλυσμιαία ανθρώπινη κατασκευή· εδώ απεικονίζεται με χαραγμένα επάνω της τα ονόματα των πιο διάσημων γεωγράφων της εποχής.

γίων χαράσσει τα ονόματά της επάνω στον «ανυψωμένο λίθο», κοντά στο Πουατιέ⁷, και ένα σχεδιάγραμμα της *Britannia* («Βρετανία») του Κάμντεν (Camden), το 1600⁸, αποκαλύπτει χωρίς αμφιβολία μία από τις παλαιότερες γνωστές ανασκαφικές απεικονίσεις: δύο άτομα απέναντι από τον κύκλο του Στόουνχεντζ σκάβουν το έδαφος και μπροστά τους εμφανίζονται ένα κρανίο και τα μηριαία οστά.

Όσο πίσω και αν ανατρέξουμε στην ιστορία, το μνημείο είναι ένα αντικείμενο που εξάπτει την περιέργεια και απευθύνεται επίσης καλά στη λογική και στη φαντασία. Η ιστορία της αρχαιολογίας δεν διαχωρίζεται από αυτόν τον διπολισμό, ο οποίος, κατά κάποιον τρόπο, την καθορίζει. Αλλά, πριν ακολουθήσουμε στη Δύση τη μακρά διαδρομή που θα οδηγήσει τους περιεργούς στο να γίνουν αρχαιοδίφες και ύστερα αρχαιολόγοι, αρμόζει να σταθούμε σε κάτι που αποτελεί, κατά

7. Michell 1982, σελ. 41.

8. Michell 1982, σελ. 122.

κάποιον τρόπο, την πρώτη ιστορική μαρτυρία μιας αρχαιολογικής πρακτικής: πρόκειται για μια πινακίδα σφηνοειδούς γραφής που ανακαλύφθηκε στη Λάρσα του Ιράκ και η οποία χρονολογείται στον 6ο π.Χ. αιώνα. Το τεκμήριο αυτό παρουσιάζει δυσκολίες. Κάνει συνεχείς υπαινιγμούς σε μια ιστορική παράδοση και σε έναν κόσμο πολύ απομακρυσμένο από τον δικό μας. Αλλά, αν αποφασίσουμε να προχωρήσουμε στην ανάλυσή του, και αφού περάσουν οι πρώτες εντυπώσεις της αλλαγής περιβάλλοντος, ανακαλύπτουμε ότι θεμελιώνει την έννοια της ιστορικής νομιμότητας και την επιθυμία συνέχισης της δυναστείας των Βαβυλωνίων:

Είμαι ο Ναβονίδης, βασιλιάς της Βαβυλωνίας, ιερέας, που κλήθηκα από τον Μαρντούκ, τροφοδότης (των ναών) της Εσαγκίλα και της Εζίδα, ο οποίος πολλαπλασιάζει τις προσφορές, που ανακαινίζει τις μητροπόλεις των μεγάλων θεών, με γενναιόδωρα χέρια, που με μεγαλοπρέπεια περιποιείται όλους τους ναούς· τροφοδότης των ιερών, που αυξάνει τα δώρα, ακούραστος απεσταλμένος, κατακτητής των ψηλών βουνών, συνετός ποιμένας, οδηγός του λαού. Αυτός, του οποίου ο κύριος των θεών, ο Μαρντούκ, τον όρισε ρητά κατ' όνομα να τροφοδοτεί τις μητροπόλεις και να συντηρεί τα ιερά [...]

(Ο μεγάλος κύριος του ουρανού και της γης, ο Σαμάς [Shamash], ο ιερέας των Μαυροκέφαλων ανθρώπων⁹, ο κύριος της ανθρωπότητας¹⁰ και η Λάρσα, η πόλη που κατοικούσε, το Εμπαμπάρ, η κατοικία που προτιμούσε, τα οποία εδώ και καιρό ήταν έρημα και είχαν μετατραπεί σε ερείπια, σκεπασμένα από σκόνη και χαλάσματα, σε μεγάλους σωρούς από χώμα, ήταν συσσωρευμένα σε σημείο που η μορφή τους δεν ήταν πλέον αναγνωρίσιμη, το σχέδιό τους δεν

Σκηνές πρωτόγονης ζωής, φιλοτεχνημένες από τον Γιόχαν Πίκαρντ, το 1660. Στο έργο του ο Πίκαρντ, ένας πάστορας από την Ολλανδία, ανατρέχει στις παλαιές μεσαιωνικές δεισιδαιμονίες, για να παρουσιάσει μάγισσες και «πρωτογόνους».

9. Η ανθρωπότητα. Η μετάφραση που μνημονεύεται είναι αυτή του D. Arnaud.

10. Κατασκευαστικό ρήγμα (σημ. γαλλ. μεταφρ.).

ήταν πλέον ορατό)¹¹ όταν κατά τη βασιλεία του προκατόχου μου του βασιλιά Ναβουχοδονόσορα, γιου του Ναβοπολάσσορ, καθάρισαν την σκόνη, τους σωρούς από χώμα που σκέπαζαν την πόλη και τον ναό, ανακάλυψαν το τέμενος του Εμπαμπάρ, ενός αρχαίου βασιλιά, του Μπουρναμπουριάς (*Burnaburiash*), ενός προκατόχου, αλλά και αναζήτησαν, χωρίς να το ανακαλύψουν, το τέμενος ενός αρχαιότερου βασιλιά. Αυτός ξανάχτισε το Εμπαμπάρ πάνω στο τέμενος του Μπουρναμπουριάς που είδαμε, για να φιλοξενήσει τον μεγάλο κύριο Σαμάς [...]

Η τοποθεσία του Στόουνχεντζ στην Αγγλία σε μια γκραβούρα προερχόμενη από το έργο Βρετανία του Γουίλιαμ Κάμντεν στα 1600. Ο πίνακας αυτός, μια από τις παλαιότερες γνωστές εικόνες ανασκαφής, προσφέρει μια σχετικά ρεαλιστική άποψη της τοποθεσίας, ακόμη και αν τα ανθρώπινα οστά που έρχονται στο φως από τους ανασκαφείς στο κάτω αριστερό μέρος της εικόνας φαίνονται οστά γίγαντα.

Ήταν λοιπόν κατά το έτος δέκα, μια ευνοϊκή ημέρα της βασιλείας μου, κατά τη διάρκεια της αιώνιας βασιλείας μου, την οποία αγαπά ο Σαμάς, όταν ο Σαμάς θυμήθηκε την παλαιά του κατοικία· αποφάσισε με χαρά να ανοικοδομήσει εκ νέου τον ναό του ζιγκουράτ, καλύτερο από ό,τι στο παρελθόν· και είμαι εγώ, ο βασιλιάς Ναβονίδης, ο τροφοδότης του, εκείνος στον οποίο εμπιστεύθηκε τη φροντίδα να ανακαινίσει το Εμπαμπάρ και να το ξανακάνει την κατοικία που προτιμούσε.

Με διαταγή του μεγάλου κυρίου, του Μαρντούκ, σήκωσαν οι άνεμοι στα τέσσερα σημεία του ορίζοντα μεγάλες καταιγίδες: η σκόνη που κάλυπτε την πόλη και τον ναό εξανεμίστηκε: μπορούσε να δει κανείς το Εμπαμπάρ, το υπέροχο ιερό [...]. Από την έδρα του Σαμάς και του Αγιά (Αγα), από τον ναό του ζιγκουράτ, αιώνιο ιερό τόπο, αιώνια κάμαρα, αναδύθηκε το τέμενος· το σχέδιό του έγινε ορατό. Διάβασα την επιγραφή του αρχαίου βασιλιά Χαμμουραμί, που επτακόσια χρόνια πριν από τον Μπουρναμπουριάς είχε κατασκευάσει για τον Σαμάς, το Εμπαμπάρ επά-

Ιδρυτική πινακίδα του ναού της Λάρσα στο Ιράκ, χρονολογούμενη από τον 6ο π.Χ. αιώνα. Αυτή η επιγραφή σφηνοειδούς γραφής αποτελεί την πρώτη γραπτή μαρτυρία μιας συνείδησης και μιας πρακτικής της αρχαιολογικής ανασκαφής.

11. Ο.π.

νω στο αρχαίο τέμενος και κατάλαβα τη σημασία της. Προσκυνούσα συγκλονισμένος· ανησυχούσα, σκεπτόμουν: «Ο σοφός βασιλιάς Μπουρναμπουριάς ξανάφτιαξε τον ναό και έβαλε να κατοικήσει σε αυτόν ο μεγάλος κύριος ο Σαμάς. Για μένα, [...] αυτός ο ναός και η ανοικοδόμησή του [...]». Είχα εμπιστοσύνη στον λόγο του μεγάλου μου κυρίου, του Μαρντούκ, και στον λόγο των κυρίων του σύμπαντος, του Σαμάς και του Αντάντ (*Adad*). Αμέσως η καρδιά μου αναγέλλιασε, φωτίστηκε η πίστη μου, φωτίστηκαν τα χαρακτηριστικά μου και ανέλαβα να κινητοποιήσω εργάτες για χάρη του Σαμάς και του Μαρντούκ, κρατώντας τη σκαπάνη, κρατώντας το φτυάρι, μεταφέροντας το κοφίνι. Τους έστειλα όλους να ξαναφτιάξουν το Εμπαμπάρ, τον υπέροχο ναό, το υμνημένο ιερό μου. Οι ειδικοί επιθεώρησαν την τοποθεσία όπου βρισκόταν το τέμενος, για να κατανοήσουν τον διάκοσμο.

Μέσα σε έναν ευνοϊκό μήνα, σε μια κατάλληλη ημέρα, στον αγαπημένο ναό του Σαμάς και του Αγιά, στο ιερό, στη θεϊκή κατοικία τους, στην αίθουσα των απολαύσεών τους, ακολουθώντας τον αρχαίο διάκοσμο του Χαμμουραμπί, άρχισα να τοποθετώ πλίνθους επάνω στο τέμενος του αρχαίου βασιλιά Χαμμουραμπί από το Εμπαμπάρ. Ξανάφτιαξα αυτόν τον ναό όπως ήταν στην αρχαιότητα και διακόσμησα την ανωδομή του. Για τη σύνδεση του ουρανού και της γης¹², την αγαπημένη κατοικία του Θεού, ανήγειρα την οροφή. Ολοκλήρωσα την κατασκευή του Εμπαμπάρ για τον Σαμάς και τον Αγιά, και κατασκεύασα την οδό προσπέλασής του [...].

Αυτό που δεν είχε ποτέ μέχρι τώρα δώσει σε κανέναν βασιλιά ο μεγάλος μου κύριος, ο Σαμάς, το παραχώρησε σε μένα, τον πιστό του, και μου το εμπιστεύθηκε. Ξανάφτιαξα πράγματι το Εμπαμπάρ όπως ήταν στα παλαιά χρόνια, για τους κυρίους μου, Σαμάς και Αγιά, και το ανακαίνισα. Έβα-

12. Ονομασία του ζιγκουράτ της Λάρσα (σημ. γαλλ. μεταφρ.).

λα σε μια πινακίδα από αλάβαστρο την επιγραφή του αρχαίου βασιλιά Χαμμουραπί, που είχα διαβάσει, εδώ μαζί με τη δική μου και την επανατοποθέτησα εκεί για πάντα.

Από τις ερήμους της Λάρσα ξεπροβάλλει ένα εκπληκτικό τεκμήριο, που μπορεί να θεωρηθεί ως πρώτη γραπτή επιβεβαίωση μιας αρχαιολογικής συνειδησης και πρακτικής. Βεβαίως, ο Ναβονίδης (556-539 π.Χ.) δεν είναι, αναμφίβολα, ο πρώτος που διέταξε τη διενέργεια αρχαιολογικών ανασκαφών, με σκοπό να εντοπίσει τα ίχνη ενός μακρινού προκατόχου του —ο ίδιος μάς λέει πως ο Ναβουχοδονόσορ Β' (605-562 π.Χ.) είχε ανακαλύψει τον ναό του Μπουρναμπουριάς (1359-1333 π.Χ.)—, το εκπληκτικό όμως σε αυτήν τη διήγηση είναι ο συνειδητός και προγραμματισμένος χαρακτήρας της ανασκαφής αυτής. Ο βασιλιάς δεν επιθυμεί μόνο να πραγματοποιήσει έρευνες, με σκοπό να αναγνωρίσει έναν χώρο, έντονα φορτισμένο με συμβολισμό, ένα μνημείο που να αποτελεί επιβεβαίωση της διαιώνισης της εξουσίας. Επιζητεί ρητώς να παραμείνει στον θρόνο επί μακρό χρονικό διάστημα και η έκφραση του χρόνου λαμβάνει εδώ μια υλική διάσταση. Η ανασκαφή είναι απαραίτητη όχι μόνο για να ανακαλύψει κανείς τον τόπο της μνήμης, αλλά επίσης και κυρίως για να του προσδώσει λειτουργικότητα. Οι αρχαιολόγοι γνωρίζουν —και ο Ναβονίδης το γνωρίζει καλύτερα από αυτούς— ότι κάθε ανασκαφή είναι αφανισμός, ότι το βιβλίο της γης καταστρέφεται καθώς το φυλλομετρούμε και ότι μόνο η συντήρηση επιτρέπει την επιβράδυνση της αναπόφευκτης διάβρωσης από τον χρόνο. Ο Ναβονίδης, οι εργάτες του, οι γραφείς και οι αρχιτέκτονές του δεν μαρτυρούν τίποτε διαφορετικό. Για να είναι επιτυχημένη η επιχείρηση, δεν αρκεί να εντοπισθεί και να περιβληθεί με σύμβολα ένας μεγαλοπρεπής χώρος, σημειοφόρος, σημειολογικός φορέας της εξουσίας· πρέπει να ταυτοποιηθεί και να αναστηλωθεί. Εδώ, βέβαια, ο ρό-

λος της γραφής είναι καθοριστικός: ο γραφέας που αποκρυπτογραφεί την επιγραφή του Χαμμουραμί (1792-1750 π.Χ.) αποδεικνύει την αυθεντικότητα του χώρου, πιστοποιεί τη διάρκεια της μοναρχίας (ο Ναβονίδης δεν αρκείται, όπως ο Ναβουχοδονόσορ, στην ανεύρεση της επιγραφής του Μπουρναμπουριάς, αλλά ανακαλύπτει και αποκρυπτογραφεί την κατά επτακόσια χρόνια παλαιότερη από τον Μπουρναμπουριάς επιγραφή του Χαμμουραμί). Εν ολίγοις, η επιγραφή κληροδοτεί στην ηγεμονία του Ναβονίδη μια ελπίδα επιβίωσης, εξίσου μακράς με αυτήν του μακρινού προκατόχου του. Και, για να μην λαθέψουμε, προσθέτει στην αρχαία επιγραφή μια νέα, η οποία, μέσα στην ατελείωτη αλυσίδα του χρόνου και καλύπτοντας η ίδια μια διάρκεια μεγαλύτερη της χιλιετίας, θα μαρτυρεί ότι ο Ναβονίδης είναι ένας νέος Χαμμουραμί. Η ανασκαφή όμως και η επιγραφή (η παλαιά και η νέα) δεν αρκούν. Προχωρώντας στην αναστήλωση του ναού, οι αρχιτέκτονες προσθέτουν κάτι επί πλέον, εγκαθιστούν μέσα στο τοπίο ένα χειροπιαστό σημάδι των αρχαίων καιρών, που έχει ως αποστολή να γίνει αντιληπτό και να αναγνωρισθεί ως ένα παρελθόν που αναβιώνει, ως ένα ζωντανό παρελθόν· σήμερα θα κάναμε λόγο για μουσειολογικό τμήμα.

Η πρακτική μπορεί να θεωρηθεί εκπληκτική. Είναι όμως, όπως θα διαπιστώσουμε, πολύ λιγότερο απομακρυσμένη από ό,τι θα περίμενε κανείς από αυτό που ονομάζουμε αρχαιολογία. Η πινακίδα αυτή, κυρίως, επιβεβαιώνει σαφώς ότι ο χώρος δεν είναι για τους ανθρώπους ένας τόπος μόνον προς διευθέτηση και τιθάσευση, αλλά συγχρόνως και ένας χώρος για να επενδύουν συμβολικά, για να αφήνουν το στίγμα τους. Σε αυτό το σημάδεμα του εδάφους, όσο εύθραυστο και πρόσκαιρο και αν είναι, βρίσκεται η δύναμη της αρχαιολογίας: πρέπει να αντιμετωπίσουμε την ιδέα ότι και άλλοι άνθρωποι — αύριο; σε

λίγες ώρες; σε λίγα χρόνια ή σε λίγους αιώνες; — θα δουν και θα εξετάσουν τα ίχνη μας... Υπό την έννοια αυτή, η αρχαιολογική συνείδηση γεννιέται κυρίως έπειτα από μια αντιπαράθεση με το μέλλον παρά με το παρελθόν: οι κυνηγοί-τροφοσυλλέκτες, που ανακατεύουν τα ίχνη τους, γνωρίζουν ότι επιβάλλεται να αφήσουν όσο το δυνατόν λιγότερα σημάδια και, σβήνοντας τη μαρτυρία του περάσμάτος τους, αποδεικνύουν ότι έχουν συνειδητοποιήσει τη δυνατότητα να εντοπισθούν και να αναγνωρισθούν από άλλους ανθρώπους. Αντιλαμβανόμαστε εδώ τα πρώτα συνειδητά βήματα ενός συσχετισμού μεταξύ χώρου και χρόνου, που θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε ελάχιστο αρχαιολογία...

Από τα ισχνά ίχνη των κυνηγών-τροφοσυλλεκτών της Παλαιολιθικής Εποχής μέχρι τα μεγαλόπρεπα μνημεία των ανατολικών αυτοκρατοριών υπάρχει μια σημαντική απόσταση, την οποία δεν μπορούμε να διαβούμε χωρίς κινδύνους. Εν τούτοις, κάθε σημάδι χαραγμένο στην άμμο, στην άργιλο ή στο ξύλο προϋποθέτει την ύπαρξη και συνειδητοποίηση ενός ίχνους, όσο διακριτικό ή ισχνό και αν είναι αυτό. Οι ηγεμόνες της Αιγύπτου, της Εύφορης Ημισελήνου* ή της Κίνας αντιμετώπισαν το ζήτημα σωστά: η μνημειακή και ταφική τους τέχνη προσπαθεί να ανταγωνισθεί τον χρόνο. Πρέπει να εγγράψουμε στο έδαφος ένα αναλλοίωτο σημάδι που θα αντέχει στις προβλέψιμες φθορές, στις φυσικές καταστροφές, στους επίδοξους καταπατητές. Αυτή είναι η ιδέα των πυραμίδων, οι οποίες διατρανώνουν την εξουσία των Φαραώ και κρύβουν από τα βλέμματα (και από τους ληστές) τα πλούτη που συνοδεύουν τον νεκρό. Με τον τάφο, το μνημείο προβάλλεται και τα αντι-

* Σ.τ.Μ.: *Εύφορη Ημισέληνος*, όρος που χρησιμοποιείται από τους ειδικούς στην προϊστορία της Ν.Δ. Ασίας και αναφέρεται στο τόξο εύφορων εδαφών που εκτείνεται από τις ακτές της Μεσογείου έως τον Περσικό Κόλπο γύρω από τη Συριακή Έρημο.

κείμενα κρύβονται, αλλά η παρουσία τους είναι προφανής. Επί πλέον, μπορούμε να τα περιγράψουμε· ο τάφος παίρνει λοιπόν, υπό μία έννοια, τη μορφή ενός χάρτη που παρουσιάζει ολόκληρη τη χώρα. Αόρατου, βέβαια, αλλά τόσο τέλειου, ώστε οι αφηγήσεις δεν θα παραλείψουν να τον μνημονεύσουν. Για την κινεζική ιστορία έχουμε στη διάθεσή μας ένα κείμενο του Σίμα Τσιάν (Sima Qian), από τα τέλη του 2ου π.Χ. αιώνα, στο οποίο περιγράφεται ο τάφος του Τσιν Σιχουάνγκ (Qin Shihuang), πρώτου αυτοκράτορα της ενοποιημένης Κίνας, στο δεύτερο μισό του 3ου αιώνα:

Γενική άποψη του ταφικού τύμβου του αυτοκράτορα Σιχουάνγκ-ντι (Shihuang-di) στην περιοχή Χσι'αν (Xi'an) στην Κίνα.

στάλθηκαν εκεί ήταν περισσότεροι από επτακόσιες χιλιάδες, έσκαφαν το έδαφος μέχρι τον υδροφόρο ορίζοντα, έχυσαν εκεί ορείχαλκο και μετέφεραν εκεί τη σαρκοφάγο. Παλάτια [κτήρια] για όλες τις διοικήσεις, σύνεργα θυμαστά, κοσμήματα και σπάνια αντικείμενα μεταφέρθηκαν εκεί και θάφτηκαν και γέμισαν [τον τάφο]. Οι τεχνίτες έλαβαν εντολή να κατασκευάσουν βαλλίστρες και αυτόματα βέλη· σε περίπτωση που κάποιος θα ήθελε να κάνει μια τρύπα και να εισέλθει [στον τάφο] αυτά θα έπεφταν ξαφνικά επάνω του. Έφτιαξαν με υδράργυρο τα εκατό υδάτινα ρεύματα, τον Γιανγκ*, τον Χο** και την απέραντη θάλασσα. Μηχανές τους έκαναν να κυλούν από το ένα μέρος στο άλλο. Ψηλά ήταν όλα τα σημεία του ουρανού, χαμηλά όλα τα χαρακτη-

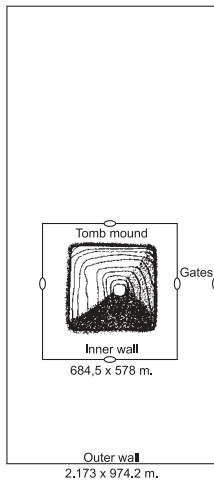
Τον ένατο μήνα θάψαμε τον Σιχουάνγκ στο βουνό Λι. Από την αρχή της βασιλείας του, ο Σιχουάνγκ είχε βάλει να σκάφουν και να διαμορφώσουν το βουνό Λι. Κατόπιν, όταν είχε συνενώσει υπό την κυριαρχία του όλη την αυτοκρατορία, οι εργάτες που

Ο πλήνιος στρατός του αυτοκράτορα Τσιν Σιχουάνγκ, 3ος π.Χ. αιώνας. Πρόκειται για μια από τις σημαντικότερες αρχαιολογικές ανακαλύψεις που έγιναν ποτέ στην Κίνα. Θαμμένοι σε απόσταση ενός και πλέον χιλιομέτρου από τον αυτοκρατορικό τάφο, στρατιώτες, αξιωματικοί, ιππείς είναι στοιχημένοι σύμφωνα με το σχέδιο στο κάτω μέρος της απέναντι σελίδας.

* Σ.τ.Μ.: Γιανγκτσέ ή Κίτρινος Ποταμός.

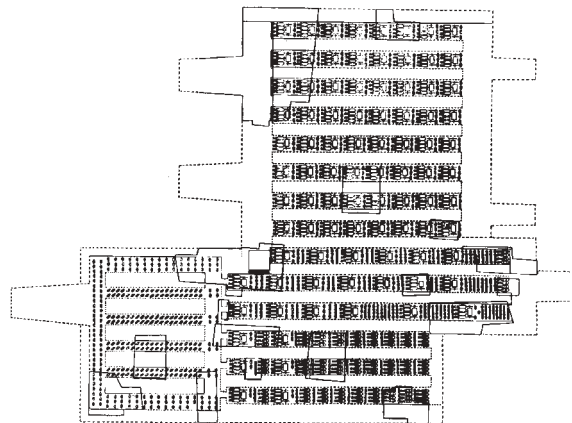
** Σ.τ.Μ.: Χουάνγκ Χο ο Κίτρινος Ποταμός.

Η ΜΝΗΜΗ ΕΧΕΙ ΑΝΑΓΚΗ ΑΠΟ ΕΔΑΦΟΣ

Pit No. 2
Pit No. 3
Pit No. 1
Distance from outer wall to Pit No.1: 1.225 m.

0 100 m.

ριστικά της γης. Κατασκεύασαν με λίπος φώκιας πυρσούς που είχε υπολογιστεί να μη σβήσουν για μεγάλο χρονικό διάστημα. Ο Ερ-σι λέει: «Από τις γυναίκες του νεκρού αυτοκράτορα, εκείνες που δεν έκαναν γιο δεν πρέπει να απελευθερωθούν». Πρόσταξε να τον ακολουθήσουν όλες αυτές στον θάνατο· τα άτομα που οδηγήθηκαν στον θάνατο ήταν πάρα πολλά. Όταν το φέρετρο κατέβηκε, κάποιος είπε ότι οι εργάτες και οι τεχνίτες που είχαν κατασκευάσει τις μηχανές και είχαν κρύψει τους θησαυρούς γνώριζαν περί τίνος επρόκειτο και ότι έτσι η μεγάλη αξία αυτού που ήταν θαμμένο θα διαδιδόταν· όταν ολοκληρώθηκε η κηδεία και αφού απέκρυψαν και σφράγισαν την κεντρική οδό που οδηγούσε στον τάφο, έριξαν την εξωτερική πόρτα αυτής της οδού και έκλεισαν μέσα όλους όσους είχαν προσληφθεί ως εργάτες ή τεχνίτες για την απόκρυψη [των θησαυρών]: και εκείνοι δεν κατόρθωσαν να ξαναβγούν. Φύτεψαν θάμνους και φυτά για να μοιάζει ο τάφος με βουνό¹³.

Ο σημερινός επισκέπτης της Χσι'αν μπορεί ακόμη να διακρίνει τον γήλοφο που φιλοξενεί τον πρώτο αυτοκράτορα της Κίνας και που μέχρι σήμερα παραμένει αδιερεύνητος. Ωστόσο, οι ανασκαφές¹⁴ των σύγχρονων Κινέζων αρχαιολόγων έφεραν στο φως τον εκπληκτικότερο στρατό από οπτό πηλό που ανακαλύφθηκε ποτέ μέσα στο έδαφος, εξοπλισμένο με τόξα και βαλλίστρες. Ευρισκόμενες στην περιφέρεια του τάφου, οι σειρές των ιππέων και των στρατιωτών, συνοδευόμενων από τους αξιωματικούς τους, ανταποκρίνονται τέλεια στον συμβολισμό ενός κόσμου σε μικρογραφία που περιγράφεται στο κείμενο του Σίμα Τσιάν. Επίσης, αν και οι Κινέζοι αρχαιολόγοι δεν επιχείρησαν ακόμη τη συστη-

13. *Les mémoires historiques de Sima Qian* («Οι ιστορικές μνήμες του Σίμα Τσιάν»), γαλλική μετάφραση E. Chavannes, Παρίσι, 1967, σελ. 193-195.

14. Βλ. Cheng Yong και Li Tong 1983.

ματική ανασκαφή του αυτοκρατορικού τύμβου, προχώρησαν σε διερευνητικές τομές¹⁵, που κατέδειξαν μια σημαντική συγκέντρωση υδραργύρου μέσα στη ζώνη του τύμβου...

Με τρόπο εξίσου σχολαστικό όπως και του Ναβονίδη, ο αυτοκράτορας και οι σύμβουλοί του θέλουν να σημάδεψουν την περιοχή με το ανεξίτηλο σημάδι της κυριαρχίας τους και, με τον τρόπο αυτό, προχωρούν ακόμη πιο μακριά, εξερευνώντας έναν δρόμο που έχει περιγράψει, δύο χιλιετίες αργότερα, ο Μπόρχες: «σχηματίζουν έναν χάρτη της αυτοκρατορίας που έχει περίπου τις διαστάσεις της και ο οποίος, υπό μία έννοια, θα μπορούσε να την καλύψει. Εάν ο χάρτης καλύπτει την επικράτεια, τότε ο κόσμος των νεκρών απολιθώνει τον χάρτη των ζωντανών».¹⁶ Δεν πρέπει, λοιπόν, να αισθανόμαστε έκπληξη όταν βλέπουμε τους ηγεμόνες να είναι κυριευμένοι από την ψύχωση της αντίφασης αυτής ως το σημείο να εγκληματίσουν. Για να επισύρουν την προσοχή στην ταφή πρέπει να συλλέξουν τα πιο πολύτιμα αριστουργήματα, να χρησιμοποιήσουν τους πιο ειδικευμένους αρχιτέκτονες και συγχρόνως να τα διαφυλάξουν από τους συλητές (οι οποίοι μπορεί να είναι και οι ίδιοι οι διάδοχοι του βασιλιά). Ο θάνατος των εργατών και των αρχιτεκτόνων ήταν το ίδιο απαραίτητος όσο και το βάθος των λάκκων ή η αντοχή των τοίχων.

Ο Βαβυλώνιος ηγεμόνας και ο αυτοκράτορας της Κίνας δεν έχουν ακριβώς την ίδια θεώρηση για τον χρόνο, διότι η φύση της εξουσίας τους είναι διαφορετική. Ο Ναβονίδης διεκδικεί μια μακραίωνη συνέχεια με τον διασημότερο από τους μακρινούς προγόνους του, ενώ ο Σιχουάνγκ αυτοανακηρύσσεται ιδρυτής. Πρώτος και, κατά συνέπεια, αυτός που δεν έχει προκάτοχο, παρά μό-

15. Ο.π.

16. Borges 1964, σελ. 129-130.

νο διαδόχους: *Ονειρευόταν την ίδρυση μιας αθάνατης δυναστείας· με διαταγή του όρισε να αποκαλούνται οι κληρονόμοι του Δεύτερος Αυτοκράτορας, Τρίτος Αυτοκράτορας και ούτω καθεξής, στο διηνεκές*¹⁷. Όποιο και αν είναι το δικό τους μερίδιο, ο βασιλιάς της Βαβυλώνας και ο Κινέζος ηγεμόνας θέλουν να χαράξουν στο έδαφος το ανεξίτηλο σημάδι της κυριαρχίας τους.

Αποψη του Θησαυρού των Αθηναίων, στους Δελφούς. Σε αυτόν τον τύπο μνημείων, που προορίζονταν να διαρκέσουν στους αιώνες, ο Πίνδαρος (5ος π.Χ. αιώνας) αντιπαραθέτει τα ποιήματά του, των οποίων διακηρύσσει την αναλλοίωτη φύση.

Είναι όμως η πλίνθος, η πέτρα ή το μάρμαρο τα καλύτερα οχυρώματα της μνήμης; Στην Ελλάδα του 5ου π.Χ. αιώνα, υψώθηκε μια φωνή για να υπεραμυνθεί της ζωντανής μνήμης των ανθρώπων απέναντι στην αδράνεια και στο φθαρτό των μνημείων. Σε ένα φημισμένο ποίημά του, ο Πίνδαρος υποστήριξε τον λόγο απέναντι στο μάρμαρο¹⁸:

Την προσοχή σας δώστε! Γιατί εμείς, αλήθεια, της στογγυλόμα-

της / της Αφροδίτης ή των Χαρίτων οργώνουμε ξανά το χωράφι, / προς τον ναό βαδίζοντας που μέσα του έχει / της βροντερής της γης τον ομφαλό. / Εδώ είναι έτοιμος για τους ευτυχισμένους Εμμενίδες, / για τον παραποτάμιο Ακράγαντα, μα ξέχωρα για τον Ξενοκράτη / ο θησαυρός των ύμνων για την πυθική του νίκη, / μες στην πολύχρωση του Απόλλωνα τη λαγκαδιά χτισμένος. / Αυτόν ούτε οι καταγίδες του χειμώνα, / ο αμείλιχτος των εχθρών ο στρατός που ορμάει από τις βουερές νεφέλες, / ούτε οι ανεμοθύελλες που τον χτυπούν με κάθε λογής χαλίκια / μπορούν στις θάλασσας τα βάθη να τον πάνε. / Το πρόσωπό του από

17. Borges 1986, σελ. 13.

18. Svenbro 1976.